

Югозападен университет „Неофит Рилски“

Благоевград

Филологически факултет

Катедра по български език

АВТОРЕФЕРАТ

**ЗА ПРИСЪЖДАНЕ НА НАУЧНАТА И
ОБРАЗОВАТЕЛНА СТЕПЕН „ДОКТОР“**

на тема:

„ЛЕКСИКАТА НА БАНСКИЯ ГОВОР“

Докторант:

Александра Клечорова

Научен ръководител:

Проф. д-р Антони Стоилов

Благоевград

2022

Представеното тук изследване проучва лексиката на банския говор. Досега липсва лексиколожки анализ на този диалект. Този факт е важен от гледна точка на това, че по недвусмислен начин обосновава нуждата от специално изследване, което да анализира цялостно лексикалните особености в говора на Банско, което обуславя и избора на темата и представения тук труд за „Лексиката на банския говор“.

Дисертацията е със следната структура:

Глава **I. Увод** (11 – 46 стр.), който съдържа подглавите: 1. Обект, цел, задачи и методи на изследването, 2. Литературен обзор за проучванията върху лексиката на говора в Банско, 3. Историко-географска справка, 4. Обща характеристика на банския говор.

Глава **II. Характеристика на лексиката** (46 – 244 стр.). Втората глава представя: 1. Структура на номинативните единици от гледна точка на външната им форма; 2. Разпределение на номинативните единици по тематични групи; 3. Разпределение на номинативните единици по лексико-граматични

класове; 4. Състав на лексиката откъм нейния произход; 5. Характеристика на лексиката от гледна точка на характера на различието; 6. Ономасиологична характеристика на лексиката; 7. Семасиологична характеристика на лексиката, която включва и Характеристика на номинативните единици откъм характера на семантичната им структура.

Заклучението (стр. 247) представя основните изводи, произтичащи от направените наблюдения.

Трудът завършва със **Списък на информаторите (стр. 250)** и **Използвана литература (стр. 251)**.

Дисертационният труд завършва с **приложение** – речник, който включва 4000 думи.

В **Увода (11 – 46 стр.)** се обосновава изборът на темата, поставят се основните цели и задачи, представят се основните досегашни изследвания, свързани с говора на Банско, посочват се и основните методи, използвани при анализа на лексикалния

материал - това са дескриптивният метод и статистическият метод.

Обект на изследване в този труд е лексиката на банския говор. Този преходен тип говор (преходен, защото се знае, че се характеризира и с източни, и със западни особености) е „най-типичният представител на разложкото наречие, който притежава всичките местни типологизиращи особености и пази най-добре неговите ярки езикови черти“¹. Проучвани са различни негови езикови системи в хода на времето, като най-пълното описание на този говор представя Р. Цонев². Не така обаче стои въпросът с проучването на неговата лексика. Наистина, в хода на историческото време при различните по тип проучвания на говора – фонетични, морфологични, синтактични, авторите им си служат със словен материал от говора, за да илюстрират представено от тях явление. Цялостният анализ на публикуваното показва, че само за себе си всяко от

¹ Вж. **Цонев, Р.** Говорът на град Банско. Бл., 2008 г., с. 10.

² Вж. **Цонев, Р.** Говорът на град Банско. Бл., 2008 г., с. 3-376.

тези изследвания е ценно за съответната област, която представя. В тях обаче липсва лексиколожки анализ на присъстващия илюстративен словен материал от съответната представяна област. Този факт е важен от гледна точка на това, че по недвусмислен начин обосновава нуждата от специално изследване, което да анализира цялостно лексикалните особености на словните единици в говора на Банско.

Целта на изследването е, на базата на събран автентичен материал от говора, да бъде извършено подробно изследване на неговите словни системи. Разбира се, поставена по такъв начин, целта изисква да се изпълнят и някои по-важни **задачи** като:

- да се изследва разпределението на номинативните единици³ по лексикални системи

³ За използвания терминологичен апарат вж. Стоилов, Ант. Земеделска и животновъдна лексика от говорите по Средна Струма с народно тълкуване. Бл, 2000, с. 40-41.

- да се изследват еднословните номинативни единици откъм принадлежността им към лексико-граматичните класове
- да се изследват еднословните номинативни единици откъм техния произход
- да се направи ономасиологична характеристика на номинативните единици
- да се извърши семасиологична характеристика на номинативните единици
- номинативните единици да се характеризират откъм характера на семантичната им структура
- да се представи речник на говора

Основният метод за работа е *дескриптивният*. Редом с него, където е необходимо и възможно, се използва и *статистическият* метод, за да се представят и анализират количествени данни при анализа на различните словни системи.

Литературният обзор за проучванията върху лексиката на говора в Банско (стр. 14) показва, че повечето автори и трудове имат обект на изследване, различен от лексиката в диалекта на Банско, като самò

за себе си всяко от тях е ценно за съответната област, която представя. В тях обаче липсва лексиколожкият анализ на присъстващия в тях словен материал от съответната представяна област или говор.

Историко-географската справка (стр. 33), представена в уводната част на труда, запознава с град Банско като административен, стопански и културен център, чиято история е дълбока, стара и разкрива града като средище на възрожденски книжовни процеси.

Характеристиката на лексиката (46 – 244 стр.) е глава, в която се анализират и характеризират лексемите както от страна на диалектната лексемология, така и от гледна точка на семасиологията. Лексемите се анализират откъм разпределението им в тематични групи, откъм произхода им, откъм особеностите на семантичния им обем и семантичната им структура. Представят се и статистически данни за лексемите и присъствието им в лексико-граматичните класове.

Еднословните номинативни единици и номинативните словосъчетания от лексикалните

системи на традиционното земеделие, традиционното животновъдство, традиционния домашен бит, лица, митология и религия, болести и състояния на живия организъм, природни явления и друга издирена лексика в говора се представят от общо 4000 номинативни единици.

Направеният статистически анализ показва, че от тези 4000 номинативни единици, общият брой на еднословните номинативни единици сред тях е 3920 или 98,0% от всички номинативни единици в изследването. Номинативните словосъчетания в него са 80 или общо 2% от всички номинативни единици в изследването.

Номинативните единици се разпределят по тематични групи (стр. 60 - 171).

В тази глава се представят групи от лексика, обединителен признак на която е трудовата дейност на банскалии в конкретните сфери на техния основен традиционен поминък. В тези тематични групи, на основата на по-тесни вътрешновидови връзки и зависимости, са обособени различни подгрупи.

Проучената лексика дава възможност тематичните групи да бъдат разглеждани като каталог, в който лексикалните единици да бъдат разглеждани като клетки, част от едно тематично ядро.

Представените тематични групи лексика са:

1. Лексика от традиционното земеделие
2. Лексика от традиционното животновъдство
3. Лексика от домашния бит
4. Лексика, назоваваща хора, човешки особености и признаци, действия и състояния
5. Лексика за болести, състояния и процеси в живия организъм
6. Митични същества и библейски символи. Названия на обреди, традиции, обичаи, лица. Названия на действия
7. Названия за метеорологични и природни явления
8. Названия за лица и нелица, намиращи се извън посочените дотук тематични групи.

В зависимост от спецификата на всяко от тематичните обединения, всяко от него се подразделя на повече или по-малко микротематични подгрупи – стремежът е изследването да обхване максимално голяма и представителна част от номинативните

единици, присъщи и характеризиращи всяко от тези тематични обединения. Във фокуса на вниманието в тези тематични групи обикновено са номинативните единици за а) *назоваване на обекти, предмети и лица*, б) *на действия*, в) *на признаци, качества и свойства*.

За главата „Разпределение на номинативните единици по тематични групи“ може да се направят следните по-важни обобщения:

1. Тематичната група „Лексика от традиционното земеделие“ включва в състава си **21** микротематични подгрупи.

Тематичната група „Лексика от традиционното животновъдство“ съдържа **34** микротематични подгрупи.

Тематичната група „Лексика от домашния бит“ включва **37** микротематични подгрупи.

Тематичната група „Лексика, назоваваща хора и свързани с тях признаци, действия и състояния“ включва в състава си **23** микротематични подгрупи.

Тематичната група „Лексика, назоваваща болести“ е представена от **3** микротематични подгрупи.

Тематичните групи „Митични същества и билейски символи. Названия на обреди, традиции, обичаи, лица, действия“ и „Названия за метеорологични и природни явления“ са представени от **по една** микротематична подгрупа.

Тематичната група „Лексика за лица и нелица, намиращи се извън посочените дотук тематични групи“ е изградена от **7** микротематични подгрупи.

Общо частта „Разпределение на номинативните единици по тематични групи“ в изследването е представена от **127** тематични обединения.

2. Седем от осемте тематични групи са изградени от номинативни единици, представени от еднословни номинативни единици и от номинативни словосъчетания. Само в една от тях не са констатирани номинативни словосъчетания. Във всяка от осемте тематични групи номинативните единици се разпределят както следва:

Тематичната група „Лексика от традиционното земеделие“ е изградена от общо **461** номинативни единици, от които еднословните

номинативни единици са *440*, а номинативните словосъчетания – *21*. Делът на тези номинативни единици е **11,53%** от общия дял на всички *4000* номинативни единици, установени с това изследване (*461* НЕ от *4000* НЕ).

Тематичната група „Лексика от традиционното животновъдство“ е изградена от **356** номинативни единици. От тях *336* са еднословни номинативни единици, а *20* са номинативни словосъчетания. Тези *356* НЕ са с дял от **8,90%** от броя на всички номинативни единици в изследването (*356* НЕ от *4000* НЕ).

Тематичната група „Лексика от домашния бит“ е представена от **887** номинативни единици, от които *868* са еднословни номинативни единици, а номинативните словосъчетания са *19*. Делът на всички номинативни единици в тази тематична група спрямо общия брой на установените в изследването е **22,18%** (*887* НЕ от *4000* НЕ).

Тематичната група „Лексика, назоваваща хора и свързани с тях признаци, действия и състояния“ е изградена от **1130** номинативни единици. От тях *1119*

са еднословни номинативни единици, а *11* са номинативни словосъчетания. Делът на всички номинативни единици в тази група спрямо всички останали, установени с изследването, е **28,25%** (1130 НЕ от 4000 НЕ).

Тематичната група „Лексика, назоваваща болести“ е представена от **186** номинативни единици, от които *183* са еднословни номинативни единици и *3* номинативни словосъчетания. Делът на номинативните единици от тази тематична група спрямо всички номинативни единици в изследването е **4,65%** (186 НЕ от 4000 НЕ).

Тематичната група „Митични същества и билейски символи. Названия на обреди, традиции, обичаи, лица, действия“ съдържа **74** номинативни единици. От тях *71* са еднословни номинативни единици, а номинативните словосъчетания са *3*. Делът на тези номинативни единици спрямо останалите в изследването е **1,85%** (74 НЕ от 4000 НЕ).

Тематичната група „Названия за метеорологични и природни явления“ включва в състава си **28** номинативни единици, като те всички са

еднословни номинативни единици. Делът на тези номинативни единици е **0,70%** от броя на всички установени номинативни единици в изследването (28 НЕ от 4000 НЕ).

Тематичната група „Лексика за лица и нелица, намиращи се извън посочените дотук тематични групи“ е изградена от **878** номинативни единици, от които 875 са еднословни номинативни единици и 3 са номинативни словосъчетания. Техният дял е **21,95%** от броя на всички номинативни единици в изследването (878 НЕ от 4000 НЕ).

Направеният анализ сочи, че с най-голям обхват е тематичната група „Лексика, назоваваща хора и свързани с тях признаци, действия и състояния“. Тя включва в състава си **1130** номинативни единици (**1119 ЕНЕ** и **11 НС**). Закономерно, тя е и тематичната група с най-висок дял на регистрирани номинативни единици спрямо всички установени в изследването - **28,25%**. По обхват следва тематичната група „Лексика от домашния бит“, представена от **887** номинативни единици (**868 ЕНЕ** и **19 НС**) с дял от **22,18%**. Трета по обхват е тематичната група „Лексика за лица и

нелица, намиращи се извън посочените дотук тематични групи“. Тя е изградена от **878** номинативни единици (**875 ЕНЕ** и **3 НС**) с дял от **21,95%** от броя на всички номинативни единици в изследването. Четвърта по обхват на лексика в изследването е тематичната група „Лексика от традиционното земеделие“, включваща в състава си **461** номинативни единици (**440 ЕНЕ** и **21 НС**) с дял от **11,53%** от всички номинативни единици, установени с това изследване. Пета по численост от осемте тематични групи е „Лексика от традиционното животновъдство“ – обединява **356** номинативни единици (336 ЕНЕ и 20 НС) с дял от **8,90%** от всички установени номинативни единици в изследването. Шеста по численост е тематичната група „Лексика, назоваваща болести“ – включва **186** номинативни единици (**183 ЕНЕ** и **3 НС**), като делът им спрямо всички номинативни единици в изследването е **4,65%**. Закономерно най-малобройни откъм номинативни единици са тематичните групи „Митични същества и билейски символи. Названия на обреди, традиции, обичаи, лица, действия“ (**74 НЕ** със **71 ЕНЕ** и **3 НС** –

дял спрямо другите НЕ в изследването от **1,85%**) и тематичната група „Названия за метеорологични и природни явления“ - **28 НЕ (28 ЕНЕ** с дял от **0,70%** от броя на всички установени номинативни единици в изследването).

Разпределението на номинативните единици по лексико-граматични класове (стр. 171 - 186) цели да покаже към кои лексикално-граматически класове принадлежат изследваните еднословни номинативни единици, както и да се представят статистически данни за тяхното разпределение.

От 4000 изследвани номинативни единици, **3920** са еднословни номинативни единици. Отнесени към частите на речта, най-голям е броят на съществителните имена – **2029**, следват глаголните форми – **1624** (от тях: лични глаголни форми – 1520, нелични глаголни форми – 104 (30 причастия и 74 отглаголни съществителни имена), прилагателни имена – **195**, наречия - **49**, междуметията са **19**, местоименията са **4**.

Главата позволява да се направят следните по-важни наблюдения и изводи:

Най-много на брой са **ЕНЕ съществителни имена**, като към женския граматически род принадлежат 880 ЕНЕ, към мъжкия граматически род – 862 ЕНЕ, към средния – 242 ЕНЕ. С форми за *pluralilia tantum* са 39 ЕНЕ, с форми за типа *communia* – 6 ЕНЕ.

Делът на 2029-те ЕНЕ съществителни имена спрямо 3920-те ЕНЕ в изследването е 51,76%. ЕНЕ, които принадлежат към женския граматически род, представляват 43,37% 2029-те ЕНЕ в изследването и 22,45% от 3920-те ЕНЕ в него. ЕНЕ, които принадлежат към мъжкия граматически род, представляват 42,48% 2029-те ЕНЕ в изследването и 21,99% от 3920-те ЕНЕ в него. ЕНЕ, които принадлежат към средния граматически род, представляват 11,93% 2029-те ЕНЕ в изследването и 6,17% от 3920-те ЕНЕ в него.

Формите в *pluralilia tantum* са 1,92% от 2029-те ЕНЕ съществителни имена и 0,99% от общия пброй на ЕНЕ в изследването.

ЕНЕ от типа *communia* с дял от 0,30% от броя на ЕНЕ съществителни имена в труда и 0,15% от броя на всички ЕНЕ в него.

ЕНЕ прилагателни имена са 195 или 4.88% от всички 4000 НЕ в изследването и 4,97% от всички 3920 ЕНЕ в него.

ЕНЕ местоимения са 0,10% от всички 3920 ЕНЕ в изследването и 0,1% от всички 4000 НЕ в него.

Глаголните форми са 1624. Те представляват 40,60% от всички 4000 НЕ в изследването и 41,43% от всички 3920 ЕНЕ в него.

ЕНЕ лични глаголни форми са 1520 и представляват: 93,60% от всички 1624 глаголни форми в изследването; 38,78% от всички 3920 ЕНЕ в изследването; 38,0% от всички 4000 НЕ в изследването.

ЕНЕ нелични глаголни форми са 104 и представляват: 6,84% от личните глаголни форми в изследването; 6,40% от всички глаголни форми (лични и нелични) в изследването; 2,65% от всички ЕНЕ в изследването; 2,60% от всички НЕ в изследването.

Глаголите в първо спрежение са 101. В процентно отношение те са с дял от 6,64% от всички 1520 ЕНЕ лични глаголни форми; 2,58% от всички

3920 ЕНЕ в изследването; 2,53% от всички 4000 НЕ в изследването.

Глаголите във второ спрежение са 198. В процентно отношение те са с дял от 13,03% от всички 1520 ЕНЕ лични глаголни форми; 5,05% от всички 3920 ЕНЕ в изследването; 4,95% от всички 4000 НЕ в изследването.

Глаголите в трето спрежение са най-многобройната група – 1221. Те са с дял от 80,33% от всички 1520 ЕНЕ лични глаголни форми; 31,15% от всички 3920 ЕНЕ в изследването; 30,53% от всички 4000 НЕ в изследването.

По отношение на глаголната категория вид: в свършен вид са установени 86 лични глаголни форми, а в несвършен вид – 1434. Глаголите от свършен вид са 5,86% от всички ЕНЕ лични глаголни форми в изследването, а глаголите от несвършен вид – 94,34% от всички лични глаголни форми.

Личните глаголни форми в изследването, които притежават форми само за трето лице, са 45. Те са 2,96% от всички 1520 лични глаголни форми в изследването.

Наречията в сферата на изследваните тематични кръгове 49 ЕНЕ. Тези установени от изследването ЕНЕ са дял от 1,25% от всички 3920 ЕНЕ в труда и 1,23% от всички 4000 НЕ в него.

Междуметните изрази заемат 0,475% от всички 4000 НЕ в изследването и 0,485% от всички 3920 ЕНЕ в него.

В труда е представена глава за **състава на лексиката откъм нейния произход (стр. 186 - 196).**

Банският говор притежава лексика, която както и в останалите ни говори, е а) от домашен произход, част от която е старинна, и б) лексика, която е заета от чужди езици.

В банския говор лексиката, наследена от индоевропейски, се представя от думи като *оц'ин*, *брѧт*, *вѧк*, *вѧда*, *зѧп*, *сѧн* и други подобни.

С праславянски произход или във връзка с праславянски са НЕ като *йѧгне* 'агне', *свѧр* 'звяр', *зѧйак*, 'песѧк', *глѧна*, *жѧлезо* 'желязо', *жѧто*, *пчѧница* 'пшеница', *грах*, *гѧба* 'гѧба', *мотѧка*, *лѧпата* 'лопата', *срѧп* 'сърп', *сѧя* 'сея', *дѧржа* 'държа', *гѧтам* 'гълтам', *ѧзба*, *пѧчка*, *стѧл*, *сѧто* и др.

Лексиката от чужд произход в банския говор е във връзка с **гръцки** (*áнц'ел, Евáнц'елие, апóстол, дйáкон*); **латински** (*дисáци, кушу́ла, кумiн*); **турско-арабско-персийски** (*ч'ебап, пáстрáма*); **немски** (*нич'ел* 'никел') и други езици, посочени и онагледени с примери подробно в труда.

От гледна точка на характера на различието (стр. 196 - 201), лексиката се разделя на:

Номинативни терминологични диалектизми

В банския говор такъв тип лексика изобилства и се представя от НЕ като *бúнди се* 3 л., несв., II спр. 'готви се да заплаче', *валмè* 'валчесто дърво, което служи да се търкаля по него тежък предмет', *вáнкашно* 'болест, причинена от самодиви или други митически същества', *гогòлица* 'тояга с естествена топка на горния край', *зени'ййа* 'желязна лента, широка един-два сантиметра', *йапрàк* 'дълго дървено корито, поставено на два метра от земята, по което тече вода', *кleshчòк* 'прорязано по дължина дебело дърво, за да се сложи в него дъска за ограда', *козелèц* 'успоредни греди на покрива, върху които се слагат дъските и керемидите' и др.

Другият вид номинативни диалектизми са непознати за книжовния език само с формата си, за нея книжовният език употребява други названия: *μ'έч* 'късно'; *πυαφ* 'глупав'; *бегάвица* 'диария'; *сέλцката* 'инфлуенца'; *карέкла* 'стол с облегалo'; *куку̀да* 'кантарски топуз'; *къркалѐшка* 'топче'; *ма̀ушѝна* 'пух'; *отцѐкнὺам* неслв., III спр. 1. 'преставам да тека', 2. 'пресъхвам'; *очек̀арὺам се* неслв., III спр. 1. 'стоя с разтворени крака', 2. 'разкрачвам се'; *оч̀епка* ж. 1. 'частица', 2. 'късче'; *поч̀уж̀ам се* неслв., III спр. 'лутам се', *прош̀ета* ж. 'разходка', *см̀охтам* неслв., III спр. 'смуча'; *смуш̀орὺам* неслв., III спр. 'скривам', и др.

Наличието на **фонетични диалектизми** в банския говор илюстрират еднословни номинативни единици като *в̀арта* 'врата'; *г̀ластар* 'младо стебло, на което се ражда плод'; *дуна* 'дюла'; *μ'̀ум* 'гюм'; *ждра̀бам* 'вървя направо през вода, през кал'; *к̀рачем* 'грача'; *м̀ркам се* 'гмуркам се'; *от̀ел* 'хотел'; *сурв̀иска̀м* 'наричам за здраве по случай Нова година с дрянов клон'; *тѐга* 'тояга', и др.

Словообразователните диалектизми са вид структурни диалектизми, при които различителен

белег е словообразователният формант. Образувани са от общобългарски произвеждащи основи, но с диалектни форманти по форма, значение и употреба.

Инвентарни диалектизми в говора са гълба отгл. същ. ‘галене’; *дрезгомѝа* ж. ‘дрезгавина’; *дрѝдрем* несв. 1. ‘дрънкам’, 2. ‘бърборя’; *дрѝтòл* м. ‘кльощав човек или животно’; *дрѝжòле* ср. ‘дръжка на сечиво’; *кошѝрина* ж. ‘кошница’; *нижарѝйѝа* сотт. ‘човек, който ниже тютюн’; *очѝнка* ж. 1. ‘частица’ 2. ‘късче’; *рòфет* прил. 1. ‘ровък’ 2. ‘полусуров’; *сòсна* ж. ‘пряспа’; *сосѝурен* прич. ‘набръчкан’; *тачѝа* отгл. същ. ‘тачене, почитане’; *тòтек* мест. ‘толкав’, и др.

Дистрибутивни диалектизми в говора се представят от лексеми като бòл прил. ‘болен човек на легло’; *врапчòк* м. ‘мъжко врабче’; *вѝртолѝна* ж. ‘въртоп, който се получава при пускане на вода по ливада или по ред на нива’; *дѝв’ак* м. 1. ‘дивак’ 2. ‘невъзпитан човек’; *жл’умкам се* несв., III спр. ‘гмуркам се’; *зòповнувòм* несв., III спр. ‘запаметявам’; *качòл* м. ‘качулка’; *кошѝрина* ж. ‘кошница’; *лаш* м. ‘лъжец’; *линѝр* м. ‘линия за чертане’; *подлагòр* м. ‘подлога’; *пòминка* м. ‘поминък’; *плѝтка* ж. ‘плетиво’;

посìнувам несв. ‘осиновявам’; *рад* прил. ‘който е радостен’; *ра̀слица* ж. ‘растеж’; *сосу̀рен* прил. ‘набръчкан’; *ч’ерамидар* м. ‘керемидчия’, и др.

При **семантичните диалектизми** - външната им форма съвпада напълно с външната форма на книжовна дума, без обаче да има връзка между значенията им. В банския говор семантични диалектизми са *вр̀еден* прил. ‘способен’, *гло̀ба* ж. ‘човек, който няма успех в никакво начинание’, *др̀аскам се* несв., III спр. ‘старая се’, *ж̀ега* ж. ‘колче в ярем’, *жив̀отни сме* несв., III спр., мн. ч. 1. ‘в добри отношения сме’ 2. ‘обичаме се’, *кич* м. ‘стар едър пръч, водач на стадото’, *к̀онче* несв., III спр. ‘изравнявам страните на дъска или труп’ и др.

Ономасиологична характеристика на лексиката (стр. 201 – 214) е част от труда, чиято основна цел е да илюстрира видовете конфигурации, които възникват при реализиране на лексемно-семемни взаимоотношения в банския говор.

В банския диалект **като лексема и неин вариант** се разглеждат еднословни номинативни единици като *жв̀иркам* несв., III спр. и *жв̀ъркам* несв.,

III спр. – и двете със значенията 1. ‘бликам’ 2. ‘шуртя’;
зап̀ишув̀ам несв., III спр. и *зап̀ишува̀м* несв., III спр.
 – и двете със значение ‘запушвам’; *к̀л̀инкам* несв., III
 спр. и *л̀инкам* несв., III спр. – и двете със значение
 ‘вървя бързо’; *рас̀шав̀улува̀м* несв., III спр. и
ра̀ишав̀улува̀м несв., III спр. – и двете със значение
 ‘разширявам’; *рас̀чек̀ор̀ува̀м се* несв., III спр. и
ра̀иш̀чек̀ор̀ува̀м се несв., III спр. – и двете със значение
 ‘разкрачвам се’; *см̀а̀кл̀’у м.* и *см̀а̀л̀’у м.* – и двете със
 сзначение ‘човек със смъкнати дрехи’; *шѝен̀’о̀к м.* и
шѝин̀’о̀к м. – и двете със семантика ‘врат на заклано
 животно’ и др., ***а като самостоятелни лексеми,***
отнасящи се към една и съща семема – *вѝса* несв., II
 спр. и *вѝсора* – и двете ЕНЕ със значение ‘стоя без
 работа, прекарвам в леност’; *ра̀ст̀у̀ра* сопт. и
ра̀ст̀у̀рѝа сопт. със значение ‘разсипия’; *ж̀ът̀ил̀о̀ ср.*
 и *ж̀ът̀ѐвец̀ ср.* със значение ‘нещо жълто’; *к̀лѐка̀ф̀*
 прил. и *сл̀ѐка̀ф̀* прил. ‘слаб, болнав’; *кр̀ѐеш̀ник̀ м.* и
кр̀ѐѝш̀ичѐ м. със значение ‘край на хляб’; *ц̀ър̀н̀ѐвец̀ м.* и
ц̀ър̀н̀ил̀о̀ м. – и двете ЕНЕ със значение ‘нещо черно,
 което цапа’; и др.

**Изследването констатира следните основни
типове лексематични отношения:**

**A) на една семема съответства една
номинативна единица**

‘сорт ябълка, чийто плод е с форма на
изпъкнала уста’ – *дърлеста й̀дбука* ном.сл.

‘сорт ябълка, чийто плод зрее през август,
средно голяма и червена на цвят’ – *л̀тна й̀дбука*
ном.сл.

‘сорт ябълка, чийто плод узрява по Петровден’
– *петр̀фка* ж.

‘сорт зимна ябълка с кисел плод, който е траен
през зимата’ – *ц̀ганка* ж.

**Б) на една семема съответстват две
номинативни единици**

‘треска при дялкане на дърво’ – *д̀лкот̀йна* ж.;
дел̀тка ж.

‘несериозна жена’ - *солим̀ндра* ж.; *ид̀сла* ж.

‘лоша трева’ - *ц̀рног̀лавец* м.; *шав̀р* м.

**В) на една семема съответстват три и
повече номинативни единици**

‘слаба и висока (за жена)’ – *др̀о̀ка̀л̀й̀ц̀а* ж.;
ка̀м̀ѐр̀а ж.; *ш̀т̀р̀џ̀к̀ла* ж.

‘гльчка’ - *а̀ла̀ва̀н̀т̀а* ж.; *д̀ъ̀н̀да̀н̀й̀а* ж.; *ѝд̀лѐва̀ле*
ср.; *зда̀дѐн̀й̀а* ж.; *к̀џ̀р̀ѐ о̀р̀е* ном.сл.; *сѐч̀й̀ло* ср.;
ск̀д̀м̀чѝло ср.; *ша̀ма̀т̀а* ж.

Банският говор споделя всички словообразователни начини на българския език, намиращи място и в неговите диалекти, и в книжовната му форма. Основните начини за образуване на нови думи в езика ни и в хода на времето, и днес са **афиксалният словообразователен начин** (в банския говор се илюстрира с ЕНЕ като *прич`ѐпам* св., III спр. ‘примигам’; *д̀џ̀рта̀вѐџ* м. ‘слабак’; *д̀џ̀рта̀ф* прил. ‘слаб’; *д̀џ̀рт̀о̀л* м. ‘кльошав човек или животно’; *пот̀пѝш̀й̀а* ж. 1. ‘неприятност’ 2. ‘беля’ 3. ‘пречка’; *прос̀оп̀ѝн̀а̀чка* ж. ‘нещо, което спъва’; *ѝс̀ф̀џ̀р̀л̀д̀к* м. ‘нещо за изхвърляне’ и др.); **композиционният словообразователен начин** (представя се в банския говор с ЕНЕ като *вѝо̀в̀р̀а̀тин* м. ‘непослушник’; *вла̀чѝна̀в̀у̀ѝче* ср. ‘човек, който се влачи след хората’; *д̀ѐн̀по̀г̀у̀ба* ж. ‘изгора, заради която се губят дни’; *д̀ру̀го̀с̀ѐлѐц* м. ‘другоселец’;

живогрѣбница ж. ‘трудолюбива и пестелива жена, лакома за работа’) и **конверсиалният словообразователен начин** (в говора се представя от формации като *бòл*’ прил. ‘който е болен (за човек на легло)’, *качу̀л*’ ж. ‘качулка’, *лаиш* м. ‘лъжец’, *ра̀д* прил. ‘който е радостен’, и др.).

Семасиологична характеристика на лексиката (стр. 214 - 249) е част от изследването, чиято цел е номинативните единици да бъдат изследвани както откъм съдържанието на семантичния им обем, така и откъм характера на семантичната им структура. **Анализът на номинативните единици от гледна точка на семантичния им обем** разграничава два типа **номинативни единици: с проста семантична структура и със сложна семантична структура.**

С проста семантична структура са НЕ както от домашен произход, така и от чужд произход: *врѣ̀ден* прил. ‘способен’, *гла̀гор* м. ‘тембър, глас’, *дѐдо* м. ‘дядо’, *ма̀’ча* ж. ‘майка’, *мъ̀шчинà* ж. ‘мъже или мъжки животни’, *старòковèц* м. ‘стар дядо’; *а̀щи’è̀рин* м. ‘човек смел, решителен, нервен’ и др.

Част от моносемантичните НЕ в говора са първични, непроизводни от други думи: (*къ̀ун* м. ‘пъпеш’; *къ̀рпѹс* м. ‘диня’; *рѹп* м. ‘отсечената част при изравняване на дървен труп’; *то̀ма* несв., II спр. ‘съблазнявам’; и др.). Те са по-малката част от констатираните в изследването НЕ с проста семантична структура.

Преобладаващата част от НЕ с проста семантична структура са производни. Словообразователните начини, по които те са образувани, са характерните за българския език, в това число и за неговите диалекти. Основен за говора е афиксалният словообразователен начин. В съпоставителен план с издирените в изследването 4000 НЕ, по останалите словообразователни начини е образувана малка част от тях.

Сред НЕ със сложна семантична структура се разграничават два типа НЕ - които участват в определена тематична група с част от семантичния си обем: ба̀цурица 1. биволица’; 2. ‘дебела жена’ (и др.) и НЕ, които участват в тематичната група с

целия си семантичният обем: *гръцко бл'удо*
1. 'придирчив към ястия' 2. 'гастроном'.

В труда е представен и **анализ на лексиката** откъм характера на семантичната структура (стр. 234 – 249), в който подробно са представени *синонимни, омонимни, паронимни и антонимни* отношения от банския говор.

В заключението (стр. 246 - 249) се правят следните по-общии изводи:

1. Структурата от гледна точка на външната форма

В изследването лексикалните единици, които в лексикалните системи назовават действия, признаци, лица, явления, процеси, отношения и др., наричаме *номинативни единици*, като в състава им се включват *еднословните номинативни единици* (ЕНЕ) и словосъчетанията с номинативна функция (*номинативни словосъчетания*).

2. Организирането на лексиката в тематични групи

Представят се групи от лексика, обединителен признак на която е трудовата дейност на банскалии в

конкретните сфери на техния основен традиционен поминък. В тези тематични групи, на основата на по-тесни вътрешновидови връзки и зависимости, са обособени различни подгрупи.

Представените тематични групи лексика са:

9. Лексика от традиционното земеделие
10. Лексика от традиционното животновъдство
11. Лексика от домашния бит
12. Лексика, назоваваща хора, човешки особености и признаци, действия и състояния
13. Лексика за болести, състояния и процеси в живия организъм
14. Митични същества и библейски символи. Названия на обреди, традиции, обичаи, лица. Названия на действия
15. Названия за метеорологични и природни явления
16. Названия за лица и нелица, намиращи се извън посочените дотук тематични групи.

Проучената лексика дава възможност тематичните групи да бъдат разглеждани като каталог, в който лексикалните единици да бъдат разглеждани като клетки, част от едно тематично ядро.

В зависимост от спецификата на всяко от тематичните обединения, всяко от него се подразделя на повече или по-малко микротематични подгрупи – стремежът е изследването да обхване максимално голяма и представителна част от номинативните единици, присъщи и характеризиращи всяко от тези тематични обединения. Във фокуса на вниманието в тези тематични групи обикновено са номинативните единици за а) *назоваване на обекти, предмети и лица*, б) *на действия*, в) *на признаци, качества и свойства*.

Представя се от следните тематични обединения:

2.1. Тематична група на традиционното земеделие

Тази тематична група се представя от 376 съществителни имена (130 принадлежат към граматическия м.р., 196 към ж.р., 43 към ср.р., 7 са само с форми за пл.т.), 3 прилагателни имена, 58 глаголни форми (45 лични глаголни форми [всички от несв.в.; 5 – I спр., 9 – II спр., 31 – III спр.], 2 нелични глаголни форми [причастия] и 11 отглаголни съществителни) и 3 наречия.

2.2. Тематична група на традиционното животновъдство

Общият брой на установените при изследването номинативни единици в тази тематична група е 356. От тях 20 са номинативни словосъчетания, а 336 - еднословни номинативни единици. Еднословните номинативни единици, притежаващи форми и за трите граматични рода, се разпределят по следния начин: мъжки род - 127, женски род - 109, среден род - 40. Формите в *pluralia tantum* са 5.

Прилагателните имена са 3; глаголите – 31 (от които 2 са в първо спрежение, 4 са във второ и 25 в трето спрежение; съобразно принадлежността си към граматическата категория глаголен вид – 2 глагола са от свършен вид, а 29 - от несвършен); отглаголните съществителни са 10. Има едно наречие. Десет са междуметията.

2.3. Тематична група на лексиката от домашния бит

Номинативните единици са 887, от които 868 са ЕНЕ, а 19 – НС.

В тази тематична подгрупа 868-те ЕНЕ се разпределят по лексико-граматични красове както следва:

- 685 съществителни имена (272 в мъжки род, 285 в женски и 111 в среден род; 15 ЕНЕ са в *pluralia tantum*; 2 са от типа *communia*).

- 32 са прилагателни имена

- 144 са глаголните форми, от които личните глаголни форми са 139 (8 в I спр., 29 – във II спр., 102 – в III спр.), а неличните глаголни форми (причастия) са 5. От личните глаголни форми от свършен вид са 8, а 131 - в несвършен вид. Глаголите само в третолични форми са 5 на брой.

- отглаголните съществителни имена са 3 на брой

- наречията са 4

868-те ЕНЕ са 97,9% от броя на всички НЕ в тази тематична подгрупа (868 ЕНЕ от 887 НЕ) и 22,14% от броя на всички ЕНЕ в изследването (868 ЕНЕ от 3920 ЕНЕ).

Номинативните словосъчатания в тематичната подгрупа са 19 на брой, което им предоставя дял от

2,1% от броя на всички НЕ в нея (19 НС от 887 НЕ) и 23,76% от номинативните словосъчетания.

Тези 887 номинативни единици са 22.18% от 4000 номинативни единици, представени в труда (887 НЕ от 4000 НЕ).

2.4. Тематична група за лексика, назоваваща лица и свързани с тях признаци, действия и състояния

Номинативните единици са общо 1130, от които 11 са номинативни словосъчетания и 1119 са еднословни номинативни единици. ЕНЕ се представят от *512 съществителни имена* (273 в мъжки род, 198 в женски, 30 в среден род, 7 в *pluralia tantum; communia* - 4), *70 прилагателни имена*, *494 глаголни форми* (личните глаголни форми са 487: от несвършен вид са 455, от свършен вид – 32; I спр. – 38, II спр. – 76, III спрежение – 373; 37 са неличните глаголни форми – 7 причастия и 30 отглаголни съществителни), 4 наречия, 9 междуметия.

2.5. Тематична група за лексика, назоваваща болести

Тематичната група включва в състава си 186 номинативни единици, от които 183 ЕНЕ и 3 НС.

Отнесени към частите на речта, от еднословните номинативни единици 65 са съществителни имена (15 от мъжки род, 39 от женски род и 10 от среден род [5 от тях отглаголни съществителни имена]), едно от съществителните имена е от вида *pluralia tantum*); 12 са прилагателните имена; 104 са глаголните форми (101 лични глаголни форми и 3 нелични [причастия]); 2 ЕНЕ са наречия.

Делът на всички НЕ в тематичната група за названия на болести е 4,65% от всички НЕ в труда (186 НЕ от 4000 НЕ).

Делът на всички ЕНЕ в тематичната група за названия на болести е 4,67% от всички представени ЕНЕ в труда (183 ЕНЕ от 3920 ЕНЕ).

Делът на всички НС в тематичната група за названия на болести е 3,75% от всички НС в труда (3 НС от 80 НС).

2.6. Тематична група за лексика, свързана с митични същества и библейски символи. Названия на обреди, традиции, обичаи, лица, действия

Тематичната група е изградена от 74 номинативни единици. Техният дял е 1,85% от всички

установени номинативни единици в труда (74 НЕ от 4000 НЕ). От всички 74 номинативни единици, 71 са еднословни номинативни единици, а 3 са номинативни словосъчетания.

Делът на ЕНЕ е 95,94% от всички НЕ в тази тематична група (71 ЕНЕ от 74 НЕ) и 1,81% от всички ЕНЕ, установени с това изследване (71 ЕНЕ от 3920 ЕНЕ).

Отнесени към частите на речта, седемдесет и едната номинативни единици се представят от 59 съществителни имена (23 – в м.р.; 27 – в ж.р.; 3 – ср.р.; 4 – *pluralia tantum*; 2 отглаголни съществителни имена), прилагателното име е едно, 11 са личните глаголни форми.

Трите НС представляват 4,05% от всички НЕ в тази тематична група (3 НС от 74 НЕ) и 3,75% от всички номинативни словосъчетания, установени в този труд (3 НС от 80 НС).

2.7. Тематична група за названия на метеорологични и природни явления

Тематичната група е изградена от 28 номинативни единици, всички от които са еднословни.

Те формират 0,70% от всички НЕ в труда (28 НЕ от 4000 НЕ). Тъй като тези НЕ са еднословни номинативни единици, те формират дял от 0,71% от всички установени еднословни номинативни единици, представени в осемте тематични групи в изследването (28 ЕНЕ от 3920 ЕНЕ). Сред еднословните номинативни единици са установени 27 съществителни имена (12 в м.р., 10 в ж.р. и 5 в ср.р.) и една лична глаголна форма.

2.8. Тематична група за лексика извън анализираните тематични обединения

Представят се основно от глаголни форми (личните са 705, от тях в I спр. са 39, във II спр. са 66, в III спр. - 600; неличните глаголни форми [причастия] са 13); съществителни имена (44: в м.р. – 10, в ж.р. – 16, в ср.р. – 5; 13 са отглаголните съществителни имена), прилагателни имена (74 на брой), наречия (35 на брой). В тематичната група участват и 4 местоимения. Номинативните словосъчетания в тематичната група са три.

Тематичната група включва в състава си общо 878 НЕ, от които 875 ЕНЕ и 3 НС. Номинативните

словосъчетания са 3,75% от всички НС в труда (3 НС от 80 НС). ЕНЕ са 22,32% от броя на всички ЕНЕ в това изследване (875 ЕНЕ от 3920 ЕНЕ). Делът на НЕ от тази тематична група спрямо всички НЕ, установени в изследването, е 21,95% (878 НЕ от 4000 НЕ).

4. Състава на лексиката откъм нейния произход

Домашната лексика е основна в банския говор и се представя от лексика, наследена от индоевропейски, праславянски, тракийски, прабългарски и старобългарски. Заетата лексика се представя от лексика, заета от гръцки, латински, турско-арабско-персийски и руски. По-малобройна по численост е заетата лексика от английски, италиански, немски, полски, румънски, френски, чешки и др.

6. Откъм характера на различието

В банския говор изобилства от номинативни диалектизими. Наличието на фонетични диалектизми в банския говор илюстрират еднословни номинативни единици като *в̀арта* ‘врата’; *г̀ластар* ‘младо стебло, на което се ражда плод’; *дуна* ‘дюла’; *ѝ ъ̀м* ‘гюм’.

Словообразователни диалектизми са такива като: *галба* отгл. същ. ‘галене’; *дрезгомѝа* ж. ‘дрезгавина’; *дрѝдрем* несв. 1. ‘дрънкам’, 2. ‘бърборя’.

Изхождайки от характера на различията и от значението на думите, семантичните диалектизми могат да са:

- *думи, които са диалектни с целия си семантичен обем*: *бракмà* ж. ‘овца, родила преждевременно’, *брич* ‘бръснач’, *врѝден* прил. ‘способен’,

водниѝк ‘ниска полица близо до пода’;

- *многозначни думи, диалектни само с някои от значенията си*:

кукувиѝца ж. се реализира в книжовния език като наименование на птица, както и в банския диалект, където обаче съществителното от женски род притежава и значението ‘*телена халка на дрѝжката на джобно ножче*’.

7. Характеристика на лексиката откъм ономасиологичната ѝ специфика

Банският говор споделя всички словообразователни начини на българския език,

намиращи място и в неговите диалекти, и в книжовната му форма.

Основните начини за образуване на нови думи в езика ни и в хода на времето, и днес са афиксалният словообразователен начин, композиционният словообразователен начин и конверсиалният словообразователен начин. Те са основни начини за образуването на нови думи в говорите ни. Наред с тях, в книжовната форма на езика ни словообразователни начини са още абрeвиацията и универбирането, но по разбираеми причини, първият от тях не е присъщ на диалектното словообразуване, а вторият се наблюдава спорадично.

8. Откъм семасиологичните ѝ особености

С проста семантична структура в говора са както НЕ от домашен произход, така и НЕ от чужд произход.

Част от моносемантичните НЕ в говора са първични, непроизводни от други думи. Те са по-малката част от констатираните в изследването НЕ с проста семантична структура.

Преобладаващата част от НЕ с проста семантична структура са производни.

В изследваните тематични лексикални системи техни полисемантични номинативни единици могат да реализират част от семантичния си обем в определени тематични сфери, например *земеделие*; *животновъдство*; *домашен бит* и др., а с останалите си значения да се реализират извън тях.

Посочени в отделна част на труда са **информаторите (стр. 250)**, които ми предоставиха чрез беседите си с тях огромната част от анализирания и представен тук материал.

В речниковата част са поместени всички 4000 думи, които са изследвани в труда.

Приносите на труда са:

1. В този труд се изследва лексиката на говор, която досега не е била обект на проучване.
2. Лексиката се анализира от гледна точка на произхода, от гледна точка на състава на номинативните единици, подлага се на ономаσιологичен и семасиологичен анализ, номинативните единици се разпределят по тематични групи.
3. Тематичните групи и техните подгрупи представят богатството на лексикалната система на говора.
4. Представената лексика от говора е организирана в речник, наброяващ 4000 лексикални единици.

ПУБЛИКАЦИИ ПО ТЕМАТА НА ДИСЕРТАЦИЯТА:

Клечорова, А. Тематични групи лексика в банския говор. –В: Сборник с доклади от Традиционните национални филологически четения за студенти и докторанти „Югозападен университет 2019“. Благоевград, 2019, 63-77.

Клечорова, А. Проучванията върху лексиката на говора в Банско. (Литературен обзор). –В: Сборник с доклади от Традиционните национални филологически четения за студенти и докторанти „Югозападен университет 2020“. Благоевград, 2020, 72-82.

Клечорова, А. Народен традиционен етикет в Банско. –В: Лингвистични промени II. Кн. 2. Благоевград, 2021, 79-88.